

Зміст

ПЕРЕДМОВА ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ	11
ПЕРЕДМОВА	18
1. Політичний порядок і політичний занепад	20
Політичний розрив	20
Політичні інститути: єдність і політичний порядок	27
Суспільні сили і політичні інститути	27
Критерії політичної інституціоналізації	30
Політичні інститути та суспільні інтереси	40
Політична участь: модернізація і політичний занепад	47
Модернізація і політична свідомість	47
Модернізація і насильство	53
Модернізація і корупція	69
Розрив між містом і селом: міський прорив і «зелене повстання»	80
Політична стабільність: громадянські та преторіанські політичні системи	86
2. Політична модернізація: Америка і Європа	99
Три моделі модернізації	99
Раціоналізація влади	103
Диференціація структури	112
Інститути тюдорівської доби й участь мас у політичному житті	123
Тюдорівська політична система і модернізаційні суспільства	133
3. Політична зміна в традиційних політичних системах	138
Влада, інститути та політична модернізація	138
Традиційні політичні системи	144
Політичні нововведення: реформа або свобода	149

Асиміляція груп: плюралізм або рівність.....	161
Дилема короля: успіх або виживання.....	169
Трансформація.....	170
Співіснування.....	173
Збереження.....	177
4. ПРЕТОРІАНСТВО І ПОЛІТИЧНИЙ ЗАНЕПАД.....	183
Джерела преторіанства.....	183
Від олігархічного до радикального преторіанства: проривні перевороти і солдат як реформатор.....	189
Радикальне преторіанство: суспільні сили та політичні методи.....	198
Від радикального до часового преторіанства: блокувальні перевороти і солдат як захисник порядку.....	206
Від преторіанства до громадянського ладу: солдат як творець інститутів.....	222
5. РЕВОЛЮЦІЯ І ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК.....	245
Модернізація через революцію.....	245
Інституційні та соціальні умови революції.....	254
Місто і революція.....	257
Лумпен-пролетаріат.....	257
Промислове робітництво.....	261
Інтелігенція середнього класу.....	266
Селянство і революція.....	268
Революційний альянс і націоналізм.....	276
Політичний розвиток і революція.....	282
Єдність і партія.....	282
Мексика.....	288
Болівія.....	297
Ленінізм і політичний розвиток.....	305
6. РЕФОРМА І ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ.....	314
Стратегія і тактика реформування: фабіанство, блицкриг і насильство.....	314
Реформа: заміник чи каталізатор?.....	329
Міська інтелігенція: реформа як каталізатор.....	335

Селянство: реформа як замініник.....	339
Земельна реформа і політика.....	344
7. ПАРТІЇ ТА ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ.....	361
Модернізація та партії.....	361
Політична спільнота в модерному суспільстві.....	361
Нестійкість безпартійної системи.....	366
Сильні партії та політична стабільність.....	371
Процес розвитку партій.....	375
Адаптивність партійних систем.....	382
«Зелене повстання»: партійні системи та мобілізація селян.....	394
Партії та розрив між містом і селом.....	394
Мобілізація села через національно-визвольну боротьбу.....	398
Мобілізація села через конкуренцію партій: консерватизм демократії.....	402
Конкуренція двох партій та аграризаційні вибори.....	407
Організаційний імператив.....	417
Примітки.....	419

ПЕРЕДМОВА ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ

Для мене неймовірна честь написати передмову до нового видання «Політичного порядку в мінливих суспільствах» Семюела Гантінгтона. Побачивши світ у 1968 році, ця книжка стала класикою суспільствознавства другої половини ХХ століття і справила глибокий вплив на розуміння розвитку — як у наукових колах, так і в політиці. Неймовірна широта знань про країни, що розвиваються, та глибина аналізу, продемонстровані в ній, забезпечили її авторові репутацію одного з провідних політологів свого покоління.

Для розуміння інтелектуального значення книжки її потрібно сприймати в контексті ідей, які панували у 1950-х — на початку 1960-х років. На цей час припав пік популярності «теорії модернізації» — мабуть, найбільш амбітної спроби американців створити інтегровану, емпірично підкріплену теорію суспільних змін. Теорія модернізації виросла з праць європейських суспільствознавців другої половини ХІХ століття, зокрема Генрі Мейна, Еміля Дюркгайма, Карла Маркса, Фердінанда Тьоніса та Макса Вебера. Ці вчені розробили низку понять (зокрема такі дихотомії, як «статус — угода», «механічна — органічна солідарність», «Gemeinschaft — Gesellschaft», «харизматичне — бюрократично-раціональне панування»), покликаних описати зміни в соціальних нормах і відносинах, які супроводжували перехід суспільства від аграрного до промислового виробництва. І хоч їхній аналіз базувався передусім на досвіді країн-першопрохідців модернізації, зокрема Великої Британії та США, вони намагалися виводити з нього загальні закони суспільного розвитку.

Європейській соціальній теорії обрізали крила дві світові війни; її ідеї мігрували до США, де їх після Другої світової війни підхопило нове

* Спілнота і суспільство (нім.) — *Прим пер.*

покоління американських науковців, які працювали в таких осередках, як кафедра порівняльної політології Гарвардського університету, Центр міжнародних досліджень Массачусетського технологічного інституту та комітет порівняльної політології Ради з питань суспільствознавчих досліджень. Гарвардська кафедра, яку очолив послідовник Вебера Толкотт Парсонс, прагнула створити інтегровану міждисциплінарну науку про суспільство, яка б об'єднувала економіку, соціологію, політологію й антропологію.

Кінець 1940-х – початок 1960-х років ознаменував розпад європейських колоніальних імперій і виникнення так званого третього світу, або країн, що розвиваються, – нових незалежних держав, які плекали амбітні наміри модернізуватися і наздогнати своїх колишніх колоніальних господарів. Науковці, зокрема Едвард Шмітц, Деніел Лернер, Лучіан Пай, Гебріел Алмонд, Девід Ептер і Волт Ростоу, побачили в цих подіях справжню лабораторію для суспільствознавчих досліджень і чудову можливість допомогти країнам, що розвиваються, підняти рівень життя та демократизувати їхні політичні системи.

Теоретики модернізації наділяли великою нормативною цінністю модерний стан, гадаючи, що всі позитивні аспекти модерну зазвичай невіддільні один від одного. Вважалося, що економічний розвиток, зміна соціальних відносин у результаті урбанізації та розпаду первинних родових груп, вищий рівень і ширша доступність освіти, зміни норм у напрямку цінностей «досягнення» й раціональності, секуляризація і розвиток демократичних політичних інститутів становлять одне взаємопов'язане ціле. Що економічний розвиток даватиме поштовх покращенню освіти, а краща освіта зумовлюватиме зміну цінностей, які, зі свого боку, сприятимуть утвердженню модерного політичного життя – і ця благодворна спіраль розгоратиметься так і надалі.

У цьому інтелектуальному кліматі і з'явилася книжка «Політичний порядок у мінливих суспільствах», цілковито заперечивши його базові засновки. По-перше, Гантінгтон стверджував, що політичний занепад щонайменше так само ймовірний, як і політичний розвиток, і що насправді в нових незалежних країнах наростає соціально-політичний безлад. По-друге, він зауважував, що окремі позитивні аспекти модерну часом стають на заваді один одному. Зокрема, якщо соціальна мобілізація випереджає розвиток політичних інститутів, у суспільстві поширюється розчарування, позаяк нові суспільні гравці не знаходять можливості долучитися до участі в політичній системі. У результаті суспільство переходить у стан, який він назвав преторіанським, – головну причину бунтів, військових переворотів і слабкості чи безладу в державному управлінні. Економічний і політичний розвиток, на його думку, не становлять єдиного, гармонійного процесу; політичний

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

ПЕРЕДМОВА

Згаданий у назві цієї книжки «політичний порядок» слід розуміти як мету, а не як реальність. Тому не дивуйтеся, що на дальших сторінках постійно згадуватиметься насильство, нестабільність і безлад. У цьому сенсі мою книжку можна порівняти з працями, присвяченими «економічному розвитку», адже насправді в них ідеться про економічну відсталість і застій, хоча економістам, які пишуть такі книжки, явно більше до вподоби економічний розвиток, а не занепад. Моя книжка народилася з аналогічної прихильності до політичної стабільності. Її завдання – з'ясувати, за яких умов суспільства, що зазнають стрімких і руйнівних соціально-економічних змін, можуть тією чи іншою мірою досягти цієї стабільності. Показники, якими вимірюють економічний розвиток, – приміром, валовий національний продукт із розрахунку на душу населення – добре відомі широкій аудиторії і здобули загальне визнання. Крім того, можна визначити доволі очевидні числові показники наявності чи відсутності політичного порядку – частоту спалахів насильства, переворотів, заворушень та інших форм нестабільності. Так само, як економісти аналізують і обговорюють умови та політичні програми, що сприятимуть економічному розвитку, політологи можуть застосовувати науковий аналіз та дискутувати про шляхи й засоби підтримання політичного порядку, навіть якщо мають відмінні погляди на легітимність і бажаність цієї мети. Економічний розвиток частково пов'язаний зі співвідношенням інвестування та споживання, так само як політичний порядок – зі співвідношенням розвитку політичних інститутів та залучення нових суспільних сил у політичне життя. Принаймні в цій книжці я розглядатиму проблему політичного порядку саме в такому руслі.

Я здійснював своє дослідження і працював над книжкою при Центрі міжнародних відносин Гарвардського університету. Мою діяльність

Центр частково підтримував із власних ресурсів, почасти – коштами із гранту Фундації Форда, виділеного університету на дослідження в царині міжнародних відносин, а також завдяки гранту Корпорації Карнегі, який Центр одержав на дослідницьку тему «Політична інституціалізація та соціальний поступ». Стимулом для розвитку ідей, які лягли в основу книжки, стало запрошення від професора Роберта Даля та Ради з міжнародних зв'язків Ельського університету прочитати в 1966 році цикл лекцій на пошану Генрі Л. Стімсона. Окремі фрагменти розділів 1–3 виходили друком на сторінках журналів *World Politics* та *Daedalus*. Я включив їх у текст книжки з дозволу видавців обох журналів. Повністю або частково прочитали рукопис праці та поділилися своїми цінними коментарями Крістофер Мітчелл, Джоан Нельсон, Ерік Нордлінгер і Стівен Рівкін. Протягом останніх чотирьох років мої погляди на проблеми політичного порядку та соціальної зміни великою мірою відшліфувалися завдяки проникливим дискусіям з учасниками семінару з питань політичного розвитку, який спільно проводять Гарвардський університет і Массачусетський технологічний інститут. Увесь цей час багато студентів допомагали мені збирати й аналізувати дані про модернізаційні країни. Безпосередню допомогу в підготовці книжки надали Річард Олперт, Маргарет Бейтс, Річард Беттс, Роберт Брюс, Аллен Гудмен, Роберт Гарт, Крістофер Мітчелл і Вільям Шнайдер. Від початку і до кінця роботи над книжкою мене невідступно супроводжувала Ширлі Йоганнесен Левін, яка взяла на себе роль помічниці в проведенні досліджень, редакторки, машиністки, коректорки і, що найважливіше, керівниці штабу, координуючи діяльність решти осіб, хто виконував такі самі обов'язки. Я надзвичайно вдячний усім цим установам і людям за їхню підтримку, поради й допомогу. Та, попри все, відповідальність за будь-які помилки і недоліки повністю лежить на мені.

С. П. Г.
Кембридж, Массачусетс
квітень 1968 року

ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК І ПОЛІТИЧНИЙ ЗАНЕПАД

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗРИВ

Найважливіша відмінність між країнами полягає не в їхній формі правління, а в ступені їхньої керованості. Різниця між демократіями й диктатурами менш важлива, ніж між країнами, політичне життя яких ґрунтується на консенсусі, єдності, легітимності, організованості, ефективності і стабільності, та країнами, яким бракує зазначених характеристик. Комуністичні тоталітарні режими та західні ліберальні держави загалом належать до однієї категорії ефективних політичних систем на противагу немічним політичним системам. І хоч у Сполучених Штатах, Великій Британії та Радянського Союзу різні форми правління, усіма цими країнами керує держава. У всіх трьох серед населення панує згода щодо легітимності їхньої політичної системи. У всіх трьох громадяни й політичні лідери дотримуються однакових поглядів на суспільні інтереси та однакових традицій і принципів, на яких базується їхнє політичне життя. У всіх трьох функціонують сильні, адаптивні, взаємоузгоджені політичні інститути: вони мають ефективний державний апарат, добре організовані політичні партії, населення активно залучене в політичне життя, системи цивільного контролю над збройними силами дієві, держава бере широку участь у функціонуванні економіки, а процедурні регулювання процесів зміни влади і стримування політичних конфліктів доволі ефективні. Уряди згаданих країн користуються прихильністю своїх громадян, що дає їм змогу стягувати податки, призивати населення на військову службу, запроваджувати нововведення і повноцінно виконувати ухвалені рішення. Якщо Політбюро, Кабмін чи Президент ухвалюють рішення, існує дуже висока ймовірність, що державний апарат його реалізує.

І за всіма цими ознаками політичні системи Сполучених Штатів, Великої Британії та Радянського Союзу суттєво відрізняються від багатьох (якщо не від більшості) модернізаційних держав Азії, Африки й Латинської Америки. Цим країнам бракує багатьох речей. У них проблеми із продуктами харчування, письменністю населення, освітою, матеріальною забезпеченістю, доходами, охороною здоров'я та продуктивністю праці. Однак більшість із них усім відомі, і для їх розв'язання докладають зусилля. В основі всіх їх лежить інша, значно масштабніша проблема – брак політичної єдності та ефективної авторитетної, легітимної державної влади. «Як я знаю, – писав Волтер Ліппман, – люди, які живуть у суспільстві, не мають насущнішої потреби, ніж потреба у врядуванні – самоврядуванні, якщо можливо, і якісному врядуванні, якщо пощастить. проге в будь-якому разі – у врядуванні». Ці слова Ліппман написав у хвилину розчарування Сполученими Штатами, але вони ще більшою мірою стосуються модернізаційних країн Азії, Африки й Латинської Америки. У цих країнах політичній спільноті бракує єдності, що має шкідливі наслідки для суспільства; політичні інститути тут безсилі, непривабливі й нежиттєздатні; а уряди не в змозі керувати країною.

У середині 50-х років ХХ століття Гуннар Мюрдаль привернув увагу світової громадськості до того факту, що заможні країни багатіють за абсолютними й відносними показниками значно швидше, ніж бідні. «Загалом, – писав він, – упродовж останніх десятиліть економічна нерівність між розвиненими й недорозвиненими країнами поглиблювалась». У 1966 році президент Світового банку вказав на схожу проблему: за сучасних темпів економічного зростання розрив між Сполученими Штатами і сорока незрозвиненими країнами за розміром середньодушного національного доходу до 2000 року збільшиться на 50 %². Нестримна тенденція до поглиблення цього економічного розриву – причина найбільшого занепокоєння в міжнародній економіці та дослідженнях розвитку. Схожа і не менш нагальна проблема характеризує політичне життя. У політиці, як і в економіці, розрив між розвиненими і недорозвиненими політичними системами, між підконтрольними громадянам та корумпованими державами поглибився. Хоч цей розрив багато в чому подібний до економічного розриву і, без сумніву, пов'язаний із ним, ці дві проблеми не можна ототожнювати. Деякі країни з недорозвинутою економікою можуть похвалитися високорозвинутою політичною системою, тоді як деякі інші країни, що досягли високого рівня економічного добробуту, досі потерпають від безладного й хаотичного політичного життя. Попри ці розбіжності, у ХХ столітті головним осередком не лише політичного, а й економічного недорозвитку стали країни Азії, Африки й Латинської Америки. [Купити книгу на сайті kniga.biz.ua](http://www.kniga.biz.ua) шлях модернізації.

дає їм основу для легітимності, а партійна організація – інституційний механізм для мобілізації підтримки та втілення політики в життя. У багатьох модернізаційних країнах для повалення уряду багато не потрібно: достатньо одного батальйону солдат, двох танків і півдесятка полковників. Але ще жоден комуністичний уряд модернізаційної країни не був повалений у результаті військового перевороту. Справжній виклик, який комуїсти кидають модернізаційним країнам, пов'язаний не з тим, що вони чудово вміють усунути державну владу (бо насправді це легко зробити), а з тим, що їм добре вдається її розбудувувати (що значно складніше). Так, вони не забезпечують свободи, але вони формують владу; вони справді створюють державну систему, яка здатна керувати суспільством. Поки американці, не покладаючи рук, намагаються зменшити економічну прірву між країнами, комуїсти пропонують модернізаційним країнам перевірений і надійний метод подолання політичної прірви. Серед незліченних соціальних конфліктів і розгулу насильства, від яких потерпають ці країни, вони закладають острівець політичного порядку.

Політичні інститути: єдність і політичний порядок

Суспільні сили і політичні інститути

Рівень політичної єдності, якого досягає суспільство, визначається співвідношенням між його політичними інститутами та суспільними силами. Суспільні сили – це різні етнічні, релігійні, територіальні, економічні або статусні групи. Модернізація значною мірою розширює й урізноманітнює спектр суспільних сил у країні. До родових, расових і релігійних угруповань додаються професійні, класові та кваліфікаційні. Політична організація чи процедура – це спосіб забезпечення порядку, розв'язання суперечок, обрання авторитетних лідерів, а отже, підтримування єдності між двома чи більше суспільними силами. Проста політична спільнота може ґрунтуватися лише на етнічній, релігійній або професійній основі і водночас майже не потребувати високорозвинених політичних інститутів. Її єдність підтримує «механічна солідарність», якщо скористатися термінологією Еміля Дюркгайма. Проте в складніших суспільствах з більшою внутрішньою різноманітністю елементів досягнення і забезпечення політичної єдності залежить від наявності політичних інститутів.

На практиці різницю між політичним інститутом і суспільною силою провести не так легко, оскільки багато груп мають виразні ознаки того й того. Однак у культурі лінійніша мобілізація доволі чітка. Усіх лю-